

crederetur, illam epistolam scripsi : in qua dum essem in admonendo sollicitus, quam nominibus tacitis conscripsi, in corripiendo nimius atque improvidus fui, nec fraternam et episcopalem personam sicut frater et episcopus, quemadmodum fuerat dignum cogitavi : hoc non defendo, sed reprehendo ; hoc non excuso, sed accuso. Ignoscatur peto, recordetur nostram dilectionem pristinam, et obliviscatur offensionem novam. Faciat certe quod me non fecisse succensuit : habeat lenitatem in danda venia, quam ego non habui in illa epistola conscribenda. Hoc per tuam charitatem rogo, quod præsens præsentem rogare volueram, si ejus haberem copiam. Quod cum conatus essem, scribente ad eum viro venerabili, nobisque omnibus honore præferendo, venire noluit, dolum forsitan in eum, sicut pleraque humana sunt, quantum existimo suspicatus ; a quo me longe abesse, tu illi fac fidem quantum potes, qui præsens facilius potes. Indica ei cum quanto et quam vero dolore de offensione animi ejus tecum fuerim collocutus. Noverit quam non eum contemnam, et quantum in illo Deum timeam, et cogitem Caput nostrum in cujus corpore fratres sumus. Ad locum in quo habitat ; ideo mihi putavi non esse veniendum, ne spectaculum faceremus ridendum alienis, nostris dolendum, nobis pudendum : per tuam sanctitatem et charitatem totum recte agi potest. Ab illo quippe agitur, qui per fidem suam habitat in corde tuo quem credo quod non spernit in te, cum agnoscit in se.

V. Ego certe in hac causa quid melius facerem non inveni, quam ut veniam peterem a fratre, qui læsum se litterarum mearum asperitate conquestus est. Faciet et ipse, ut spero, quod sibi imperari novit ab eo, qui per Apostolum loquens ait : « Donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Deus in

» Christo donavit vobis. Estote ergo imitatores Dei, sicut » filii dilectissimi, et ambulate in charitate sicut et Christus dilexit nos¹. » In hac charitate ambulantes, si quid diligentius possumus, de spiritali corpore, quod in resurrectione habebimus, concorditer inquiramus². Quia et si quid aliter sapimus, hoc quoque nobis Deus revelabit, si in illo maneamus : « Qui autem manet in charitate, in » Deo manet, et Deus in illo manet³ ; » Quia Deus charitas est, sive tanquam ejus fons ineffabiliter existendo, sive illam nobis per Spiritum suum largiendo. Si ergo doceri potest, quod charitas corporalibus oculis aliquando videbitur ; poterit fortassis et Deus. Si autem ista nunquam poterit ; multo minus ipse fons ejus, vel si quid dici excellentius et convenientius de tanta re potest.

VI. Magni quidam viri et in Scripturis sanctis doctissimi, qui plurimum Ecclesiam et bona studia fidelium suis litteris adjuverunt, ubi eis occasio data est, dixerunt invisibilem Deum invisibiliter videri, hoc est per eam naturam, quæ in nobis quoque invisibilis est, munda scilicet mente vel corde. Beatus Ambrosius de Christo cum ageret⁴, secundum id quod Verbum est : [Non enim corporalibus, inquit, sed spiritalibus oculis Jesus videtur.] Et paulo post : [Non eum viderunt, inquit, Judæi ; obcæcatum enim erat insipiens cor eorum.] Hinc ostendens unde videatur. Item cum de sancto Spiritu loqueretur, interposuit verba Domini dicentis : « Rogabo » Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, qui vobis » cum sit in æternum, Spiritum veritatis : quem hic » mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec » cognoscit eum⁵. » [Merito ergo se, inquit, in corpore

¹ Coloss. iii, 13, et Ephes. v, 1. — ² Philip. iii, 15. — ³ 1 Joan. iv, 16. — ⁴ Ambros. lib. 1. in Luc. 1. — ⁵ Lib. 2. in Luc. iii, 22, et Joan. xiv, 16.

demonstravit, quoniam in Divinitatis substantia non videtur. Vidimus Spiritum, sed in specie corporali: videamus et Patrem, sed quia videre non possumus, audiamus.] Et paulo post: [Audiamus ergo, inquit, Patrem; invisibilis enim Pater; sed et Filius invisibilis secundum Divinitatem; Deum enim nemo vidit unquam¹: cum ergo Filius sit Deus, in eo utique quod Deus est Filius, non videtur.]

VII. Sanctus autem Hieronymus ait: [Videte Deum sicuti est in natura sua, oculus hominis non potest: non solum homo, nec Angeli, nec Throni, nec Potestates, nec Dominationes, nec omne nomen quod nominatur; neque enim creatura potest aspicere Creatorem suum.] His verbis vir doctissimus satis ostendit, quid etiam de futuro sæculo senserit, quod ad hanc rem attinet. Quantumlibet enim oculi corporis nostri mutantur in melius, Angelorum oculis æquabuntur. Hic autem et ipsis, et universæ omnino cœlesti creaturæ invisibilem naturam dixit esse Creatoris. Aut si et hinc fit quæstio, et infertur ulla dubitatio, utrum non simus futuri Angelis potiores: ipsius Domini est hinc aperta sententia, ubi ait de resurrecturis in regnum: « Erunt æquales Angelis Dei². » Unde idem ipse sanctus Hieronymus alibi sic dicit³: [Homo igitur Dei faciem videre non potest, Angeli autem etiam minimorum in Ecclesia semper vident faciem Dei⁴. Et nunc in speculo videmus, in ænigmate⁵, tunc autem facie ad faciem, quando de hominibus in Angelos profecerimus, et potuerimus cum Apostolo dicere: « Nos » autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, » in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu⁶; » licet faciem Dei

¹ 1 Joan. iv, 12. — ² Luc. xx, 36. — ³ Hieronym. lib. 1, in Isai. 1. — ⁴ Matth. xviii, 10. — ⁵ 1 Cor. xiii, 12. — ⁶ 2 Cor. iii, 18.

juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur.]

VIII. In his verbis hominis Dei, multa consideranda sunt. Primum, quia secundum apertissimam Domini sententiam etiam ipse sentit tunc nos visuros faciem Dei, eum in Angelos profecerimus, id est, æquales Angelis facti fuerimus; quod erit utique in resurrectione mortuorum. Deinde apostolico testimonio satis aperuit, non exterioris sed interioris hominis faciem intelligendam, eum videbimus facie ad faciem: de facie quippe cordis loquebatur Apostolus¹, cum diceret quod hinc commemoravit: « Nos autem revelata facie gloriam Domini » speculantes, in eandem imaginem transformamur. » Quod si quisquam dubitat, recenseat eundem locum, et attendat unde Apostolus loquebatur, de velamine scilicet quod manet in lectione Veteris Testamenti, donec quisque transeat ad Christum, ut auferatur velamen. Ibi quippe dicit: « Nos autem revelata facie gloriam Domini » speculantes; » quæ facies in Judæis non erat revelata: de quibus dicit: « Velamen super cor eorum positum est², » ut ostendat cordis faciem nobis esse revelatam velamine ablato. Postremo ne quisquam ista minus intuens, minusque discernens, visibilem Deum vel Angelis vel hominibus, cum æquales Angelis facti fuerimus, sive nunc esse; sive futurum esse crederet, evidentissime quid sentiret expressit, dicens: [Quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur.] Unde sufficienter significavit, quando visus est ab hominibus per oculos corporis, tanquam ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ proprietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur, quando invisibilis creditur. Quibus

¹ 2 Cor. iii, 18. — ² Ibid. 15.

invisibilis, nisi aspectibus corporalibus etiam coelestibus, sicut supra de Angelis et Potestatibus et Dominationibus dixit? quanto magis terrestribus?

IX. Unde alio loco evidentius dicit¹: [Non solum Patris Divinitatem, sed nec Filii quidem et Spiritus sancti, quæ una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere, sed oculos mentis; de quibus ipse Salvator ait: « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt².] Quid hac manifestatione lucidius? Si enim tantummodo dixisset: « Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus sancti Divinitatem posse oculos carnis aspicere, nec deinceps addidisset: [Sed oculos mentis,] forte diceretur carnem jam non esse appellandam, cum corpus fuerit spiritale. Addendo ergo, et dicendo: [Sed oculos mentis,] ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de præsentis tempore locutum, subjecit etiam Domini testimonium, volens ostendere quos dixerat oculos mentis, quo testimonio non præsentis sed futuræ visionis promissio declaratur: « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt. »

X. Beatissimus quoque Athanasius Alexandrinus episcopus, cum ageret adversus Arianos, qui tantummodo Deum Patrem invisibilem dicunt, Filium vero et Spiritum sanctum visibiles putant; æqualem Trinitatis invisibilitatem Scripturarum sanctarum testimoniis, et diligentia suæ disputationis asseruit, instantissime suadens Deum non esse visum nisi assumptione creaturæ: secundum Deitatis autem suæ proprietatem omnino Deum esse invisibilem, id est, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nisi quantum mente ac spiritu nosci potest. Gregorius etiam sanctus episcopus (10) Orientalis apertissime dicit, Deum natura invisibilem quando Patribus visus

¹ Lib. 3. in Isai. vi. — ² Matth. v, 8.

est, sicut Moysi, cum quo facie ad faciem loquebatur, alicujus conspicabilis materiæ dispositione assumpta, salva sua invisibilitate videri potuisse. Hoc est quod etiam noster dicit Ambrosius, et Patrem et Filium et Spiritum sanctum ea specie videri¹, quam voluntas elegerit, non natura formaverit: ut et illud verum sit, quod « Deum » nemo vidit unquam²; » quæ vox ipsius Domini Christi est: et « Quem nemo hominum vidit, nec videre potest³, » quæ vox Apostoli, imo ejus per Apostolum Christi est⁴: et illa non repudientur testimonia Scripturarum: quibus Deus visus esse narratur; quia et invisibilis est per propriam Deitatis naturam, et cum vult videri potest per assumptam, sicut ei placuerit, creaturam.

XI. Porro si naturæ ipsius est invisibilitas sicut incorruptibilitas, non mutabitur utique in futuro sæculo illa natura, ut de invisibili visibilis fiat; quia neque poterit de incorruptibili corruptibilis fieri: simul enim et incommutabilis est. Et utique naturam ejus commendavit Apostolus, cum duo ista simul poneret dicens: « Regi » autem sæculorum invisibili, incorruptibili, soli Deo » honor et gloria in sæcula sæculorum⁵. » Unde non audeo ego ita distinguere, ut dicam, incorruptibili quidem in sæcula sæculorum. Invisibili autem non in sæcula sæculorum, sed tantum in hoc sæculo. Verum quia nec ista testimonia falsa esse possunt: « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt⁶. » Et, « Scimus quia cum appaverit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum » sicuti est⁷: » negare non possumus filios Dei visuros Deum, sed sicut videntur invisibilia, sicut se ipsum ostensurum promittebat, qui hominibus apparebat in carne

¹ Ambros. in Lucam cap. 1. — ² Joan. 1, 18. — ³ 1 Joan. iv, 12. — ⁴ 1 Tim. vi, 16. — ⁵ Id. 1, 17. — ⁶ Matth. v, 8. — ⁷ 1 Joan. iii, 2.

visibilis, quando dicebat : « Et ego diligam eum, et ostendam me ipsum illi, » cum ante oculos hominum conspicuus loqueretur. Unde autem invisibilia videntur, nisi oculis cordis? de quibus paulo ante dixi quid Hieronymus senserit ad videndum Deum.

XII. Hinc est etiam quod memoratus Mediolanensis episcopus in ipsa resurrectione dixit non facile esse videre Deum nisi iis qui mundo corde sint; et ideo scriptum esse : « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt¹. » [Quantos beatos, inquit, jam numeraverat, et tamen eis videndi Deum non promiserat facultatem.] Deinde adjungit et dicit : [Si ergo ii qui mundo sunt corde, Deum videbunt, utique alii non videbunt.] Et ne alios illos acciperemus de quibus dictum est : « Beati pauperes, Beati mites; » continuo subjunxit : [Neque enim indigni Deum videbunt.] Indignos utique illos volens intelligi, qui licet resurgant, Deum videre non poterunt; quoniam ad damnationem resurgent, quia per fidem veram quæ per dilectionem operatur, cor mundare noluerunt. Et ideo sequitur et dicit : [Neque is, qui Deum videre noluerit, potest Deum videre.] Deinde quia occurrebatur etiam impios omnes velle videre Deum, statim ut ostenderet quare dixerit : [Qui Deum videre noluerit,] quia utique illo modo non vult Deum videre impius, quia cor mundare non vult, quo ille videri poterit, secutus adjunxit, et ait : [Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde; nec corporalibus oculis Deus quæritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu.] Quibus verbis beatus Ambrosius voluit admonere quid debeant homines præparare, qui volunt Deum videre, hoc est, cor mundare per fidem, quæ per dilectionem operatur, dono Spiritus sancti, unde

¹ Matth. v, 8.

pignus accepimus, quo illam visionem desiderare noverimus.

XIII. Nam de membris Dei, quæ assidue Scriptura commemorat, ne quisquam secundum carnis hujus formam et figuram nos esse crederet similes Deo, propterea eadem Scriptura et alas habere Deum dixit, quas nos utique non habemus. Sicut ergo alas cum audimus, protectionem intelligimus¹ : si et cum audimus manus, operationem intelligere debemus; et cum audimus pedes, præsentationem; et cum audimus oculos, visionem qua cognoscit; et cum audimus faciem, notitiam qua innotescit; et si quid aliud eadem Scriptura tale commemorat, puto spiritualiter intelligendum. Neque hoc ergo tantum, aut ego prior, sed omnes qui qualicumque spirituali intelligentia resistunt eis, qui ob hoc Anthropomorphitæ nominantur. Ex quorum litteris ne multa commemorando majores moras faciam, hoc unum sancti Hieronymi interpono, ut noverit iste frater, non se de hac re mecum magis quam cum prioribus agere debere, si quid eum contra permovet.

XIV. Cum ergo ille vir in Scripturis doctissimus Psalmum exponeret, ubi dictum est : « Intelligite ergo qui insipientes estis in populo, et stulti aliquando sapite; » Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat²? » Inter cætera, [Iste locus, inquit, adversus eos maxime facit, qui Anthropomorphitæ sunt, qui dicunt Deum habere membra, quæ etiam nos habemus : verbi causa, dicitur Deus habere oculos: quia oculi Domini respiciunt omnia, manus Domini facit omnia. « Et audivit, inquit, Adam sonum pedum Domini deambulantis in paradiso³ : » hæc simpliciter audiunt, et humanas imbecillitates ad Dei magnificentiam referunt.

¹ Psal. xvi, 8. — ² Hieronymus in Psal. xciii, 9. — ³ Gen. iii, 8.

Ego autem dico quod Deus totus oculus est, totus manus est, totus pes est. Totus oculus est, quia omnia videt. Totus manus est, quia omnia operatur. Totus pes est, quia ubique est. Ergo videte quid dicat. « Qui plantavit aurem non audiet? aut qui finxit oculos non considerat? » Et non dixit, Qui plantavit aurem, ergo ipse aurem non habet; non dixit, ergo ipse oculos non habet: sed quid dixit? « Qui plantavit aurem non audiet? qui finxit oculos non considerat? » membra tulit, efficientias dedit.]

XV. Hæc omnia de litteris eorum et Latinorum et Græcorum, qui priores nobis in catholica Ecclesia viuentes divina eloquia tractaverunt, ideo commemoranda arbitratus sum; ut sciat iste frater, si quid aliter quam isti sentit deposita dissensionis amaritudine, et fraternæ charitatis suavitate servata atque in integrum restituta, diligenti et tranquilla consideratione quærendum vel descendendum vel docendum. Neque enim quorumlibet disputationes, quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut Scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non ilceat salva honorificentia, quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus quod aliter senserint quam veritas habet, divino adjutorio vel ab aliis intellecta, vel a nobis. Talis ego sum in scriptis aliorum, tales volo esse intellectores meorum. Denique in iis omnibus quæ de opusculis sanctorum atque doctorum commemoravit Ambrosii, Hieronymi, Athanasii, Gregorii, et si qua aliorum talia legere potui, quæ commemorare longum putavi, Deum non esse corpus, nec formæ humanæ habere membra, nec eum esse per locorum spatia divisibilem, et esse naturam incommutabiliter invisibilem, nec per eandem naturam atque substantiam, sed assumpta visibili specie sicut vo-

luit apparuisse iis quibus apparuit, quando per corporis oculos in Scripturis sanctis visus esse narratur, in adjutorio Domini inconcussus credo, et quantum ipse donat intelligo.

XVI. De spiritali autem corpore, quod in resurrectione habebimus, quantam capiat in melius commutationem, utrum in simplicitatem spiritus cedat, ut totus homo jam spiritus sit; an quod magis puto, sed nondum plena fiducia confirmo ita futurum sit spiritale corpus, ut propter ineffabilem quamdam facilitatem spiritale dicatur, servet tamen substantiam corporalem, quæ per se ipsam vivere ac sentire non possit, sed per illum qui ea utitur spiritum: neque enim et nunc, quia corpus dicitur animale, eadem est animæ natura quæ corporis: et utrum si corporis, quamvis jam immortalis atque incorruptibilis, natura servabitur, adjuvet tunc aliquid spiritum ad videndum ipsa visibilia, id est, corporalia, sicut nunc tale aliquid nisi per corpus videre non possumus; an vero etiam tunc sine organo corporis valeat spiritus noster nosse corporalia (neque enim et Deus talia per sensus corporis novit:) et multa alia quæ in hac quæstione movere possunt, fateor me nondum alicubi legisse, quod mihi sufficere existimarem sive ad descendendum sive ad docendum.

XVII. Ac per hoc si non displicet huic fratri mea qualiscumque cautela, interim propter quod scriptum est: « Quoniam videbimus eum sicuti est ¹, » quantum possumus, cor mundum ad illam visionem ipso adjuvante præparemus. De corpore autem spiritali pacatius et diligentius inquiramus, ne forte aliquid certum ac liquidum, si nobis hoc utile esse novit, secundum Scripturas suas Deus dignetur demonstrare. Si enim hoc invenerit inquisi-

¹ 1 Joan. III, 2.

tio diligentior tantam corporis futuram mutationem, ut possit videre invisibilia, non, ut opinor, talis potentia corporis menti auferet visionem, ut exterior homo videre Deum tunc possit, non possit interior; quasi tantum foris sit Deus ad hominem, et intus non sit in homine, cum aper- tissime scriptum sit: « Ut sit Deus omnia in omnibus²; » aut ita sit intus ille, qui sine ullis locorum spatiis ubique totus est, ut foris tantum videri ab exteriori homine possit, intus autem ab interiori non possit. Quæ si absur- disssime sentiuntur, magis enim sancti pleni erunt Deo, non inanes intrinsecus ab illo circumdabuntur extrinsecus; nec cæci intrinsecus eum quo pleni erunt, non videbunt, et tantum forinsecus oculati eum, quo circumdabuntur, videbunt: restat ut interim de visione Dei secundum in- teriorem hominem certissimi simus. Si autem etiam cor- pus mira commutatione hoc valuerit, aliud accedet, non illud abscedet.

XVIII. Melius ergo illud affirmamus unde minime du- bitamus, quod homo interior videbit Deum, qui modo solus potest videre charitatem, quæ cum laudaretur dic- tum est: « Deus charitas est¹: » solus potest videre pa- cem et sanctificationem, sine qua nemo potest videre Deum. Neque enim charitatem, pacem, sanctificatio- nem, et si qua sunt similia, videt modò ullus oculus car- nis; quæ tamen omnia jam videt, quantum potest, mentis oculus, tanto purius quanto purior: ut sine dubitatione Deum nos visuros esse credamus; sive inveniamus, sive non inveniamus, quod de qualitate futuri corporis quæri- mus, cum tamen corpus resurrecturum et immortale atque incorruptibile futurum non ambigamus, quoniam hinc sanctarum Scripturarum sententias apertissimas firmissi- masque retinemus. Si autem iste frater quod de spiritali cor-

¹ 1 Cor. xv, 28. — ² 1 Joan. iv, 8.

pore adhuc requiro, jam sibi firmat esse certissimum, nisi placidus audiero docentem, ita ut ille quoque placi- dus, me audiat inquirentem habeat, unde jure succenseat. Nunc tamen per Christum obsecro, ut de illa asperitate litterarum mearum, qua eum non immerito offensum esse didici, veniam mihi ab illo impetres, et me rescriptis Do- mino adjuvante lætifices.

EPISTOLA CXLIX¹.

Beatissimo et venerabiliter desiderabili et desiderabiliter vene- rabili, sancto sancteque charissimo fratri et cœpiscopo PAU- LINO AUGUSTINUS in Domino salutem.

Respondet ad questiones ex Psalmis, ex Apostolo, et ex Evangelio propositas a Paulino superius in epistola centesima vicesima prima.

I. *Tractantur questiones ex Psalmis propositæ.*

— Quod de perventione tam prospera fratris et com- presbyteri nostri Quinti, et qui cum eo navigaverunt, cito nos Dominus exhilaravit, nuntiantibus litteris sancti- tatis tuæ, gratias agens ei, qui recreat afflictos, et humiles consolatur, sinceritati cordis tui occasione filii et condia- conii nostri Ruffini, quæ proxima occurrit nunc rescripta persolvo: de littore namque Hipponensi profectus est. Et approbo misericordiæ consilium, quod tibi Dominus ins- piravit, mihi que insinuare dignatus es. Ipse et hoc adju- vet, ipse prosperet, qui jam curam nostram ex magna parte lenivit, quia pervectus et commendatus est charis-

¹ Alias lxx. quæ autem 149 erat, nunc 38. — Scripta videtur an. 414.

simus homo non solum bonis operibus sed etiam sanctis orationibus tuis.

II. Litteræ sane venerationis tuæ, ubi multa quæsisisti, et quærenda admonuisti, et quærendo docuisti, ad me pervenerunt. Sed quas ipse continuo rescripsi per homines eorundem sanctorum solatiorum nostrorum, sicut his tuis recentioribus comperi, non sunt redditæ venerationi tuæ. In quibus quidem, quatenus ad interrogata responderim, recolere non valui: nec earum exemplum cum requisissem, ubi hoc possem recognoscere, inveni. Ad nonnulla tamen me respondisse certus omnino sum, et ideo non ad omnia, quia ut cito finirem, festinatio perlatoris urgebat. Simul etiam miseram, sicut iusseras, et illius epistolæ exemplum, quam tuæ charitati apud Carthaginem de corporum resurrectione rescripseram, ubi de usu membrorum exhorta erat quæstio. Nunc ergo et hoc misi et alterum alterius, quia nec ipsam in manus tuas pervenisse conieci, eo quod iterum interrogasti quædam, quæ jam me in ea respondisse lego et agnosco. Sed istam per quem direxerim nescio. Scripta quippe Charitatis tuæ, quibus eam reddidi sicut etiam ipsa indicat, missa sunt mihi ab Hippone a nostris, cum essem apud sanctum fratrem et coëpiscopum nostrum Bonifacium (nam eorum perlatores non vidi,) et continuo rescripta non distuli.

III. *Responsio ad quæstionem de Psalm. xvi, 14.* — Quia ergo tunc, sicut scripsi, non potueram inspicere codices græcos propter quædam Psalmi decimiseptimi, inspexi postea quos inveni. Et unus habebat, quod et latini nostri, « Domine perdens de terra dispertire eos. » Alius sicut ipse posuisti, « A paucis de terra. » Et illud quidem apertum habet sensum, « Perdens de terra, »

¹ Psal. xvi, 14.

quam eis dedisti, « Dispertire eos, » in gentibus: quod et factum eis est, cum gravi bello expugnati atque subversi sunt. Illud autem alterum quomodo accipiendum sit, non mihi occurrit, nisi quia in comparatione perditæ multitudinis eorum, reliquæ salvæ factæ sunt, utique in paucis, a quibus eos dispertiendos, hoc est, dividendos atque separandos Scriptura prænuntiavit, dicens, « Domine a paucis, » id est, a reliquiis, quas ex illa gente salvas fecisti, « De terra dispertire eos: » ut terram intelligamus Ecclesiam hæreditatemque fidelium atque sanctorum, quæ dicitur et terra viventium, et quæ etiam illo loco recte intelligi potest, « Beati mites, quoniam ipsi » hæritate possidebunt terram¹. » Cum autem dictum esset, « A paucis de terra divide eos: » additum est, « In » vita eorum: » ut in manifesto futurum intelligeretur; dum hic vivunt. Separantur enim multi ab Ecclesia, sed cum moriuntur, qui tamen cum vivunt per sacramentorum communionem unitatisque catholicæ videntur Ecclesiæ copulati. Isti ergo divisi sunt a paucis, qui ex illis crediderunt; de terra, quam sicut agrum suum excolit pater agricola. Divisi autem in vita sua, id est hic in manifesto sicut videmus. Sequitur autem, « Et de » absconditis tuis adimpletus est venter eorum, » id est, præter hoc quod in manifesto divisi sunt, etiam « De » absconditis tuis, » quæ in occulto reddis conscientiæ malorum, « Adimpletus est venter eorum: » ventrem posuit pro internorum latentiumque secretis.

IV. Quod vero sequitur, « Saturati sunt porcina¹: » jam quid mihi ex hoc videretur aperui. Sed quod alii codices habent, et verius habere perhibentur, quia diligentiora exemplaria, per accentus notam ejusdem verbi græci ambiguitatem græco scribendi more dissolvunt,

¹ Matth. v, 4. — ² Pro βῶν νόν legisse videtur qui vertit porcina.

obscurius est quidem, sed electiori sententiæ videtur aptius convenire. Quia enim dixerat, « Et de absconditis » tuis adimpletus est venter eorum, » quibus verbis occulta Dei judicia significata sunt: occulte quippe sunt miseri, etiam qui gaudent in malis, quos tradidit Deus in concupiscentias cordis eorum: velut quæreretur unde possint cognosci, qui in abscondito ira Dei adimpleti sunt, et responderetur quod in Evangelio dictum est, « Ex fructibus eorum cognoscetis eos¹; » continuo subjunctum est, « Saturati sunt filiis, » hoc est, fructibus, quod evidentius dicitur, operibus suis. Unde alibi legitur, « Ecce parturivit injustitiam, concepit dolorem, et » peperit iniquitatem²: » et alibi, « Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum³. » Mali ergo filii, mala opera, quibus cognoscuntur, et qui de absconditis Dei judiciis internis cogitationum suarum tanquam in ventrem adimpleti sunt. Bona opera, boni filii sunt. Unde ad sponsam Ecclesiam dicitur, « Dentes tui » sicut grex detonsarum ascendens de lavacro, quæ omnes geminos creant, et sterilis non est in illis⁴. » In quo gemino foetu geminum opus dilectionis agnoscitur, Domini Dei scilicet et proximi. « In quibus duobus præceptis » tota Lex pendet et Prophetæ⁵. »

V. Iste autem sensus, quo ita exponitur quod scriptum est, « Saturati sunt filiis, » non mihi occurrerat, cum ante rescriberem; sed recensui brevissimam quamdam ejusdem Psalmi expositionem, quam jam olim dictaveram, et hoc satis breviter a me positum reperi. Inspeci etiam codices græcos, utrum dativus casus esset, quod dictum est, « Filiis: » an genitivus, quo illa lingua utitur pro ablativo, et inveni genitivum: quod si ad

¹ Matth. vii, 16. — ² Psal. vii, 15. — ³ Jacob. i, 15. — ⁴ Cant. iv, 2. — ⁵ Matth. xxii, 40.

verbum interpretaretur, scriptum esset, Saturati sunt filiorum; sed recte interpretes sententiam secutus est, et latino more dixit. « Saturati sunt filiis. » Quod vero sequitur, « Et reliquerunt reliquias parvulis suis, » existimo parvulos accipiendos manifestos carnis filios. Unde etiam secundum istam, non de porcina, sed de filiis expositionem, manet illa sententia qua dixerunt, « Sanguis hujus super » nos et super filios nostros¹. » Ita enim reliquerunt operum suorum reliquias parvulis suis.

VI. *Responsio ad quæstionem de Psalm. xv, 3.*
— In quinto-decimo autem Psalmo, quo scriptum est, « Mirificavit, vel, mirificet omnes voluntates suas » inter illos, » nihil prohibet intelligi, imo et convenientius videtur non, « Inter illos, » sed, in illis. Sic enim græci codices habent. Sæpe autem quod habet illa lingua, « In illis, » nostri interpretantur, « Inter illos, » ubi videtur sententiæ convenire. Accipiamus ergo, « Sanctis qui sunt » in terra ejus, mirificavit omnes voluntates suas in illis, » quod plerique codices habent. Et intelligamus, « Voluntas ejus, » munera gratiæ, quæ gratis data est, id est, quia voluit, non quia debebatur. Unde est, « Scuto » bonæ voluntatis tuæ coronasti nos²: » et, « In voluntate tua deduxisti me³: » et, « Voluntariè genuit nos » verbo veritatis⁴: » et, « Pluviam voluntariam segregans » Deus hæreditati tuæ⁵: » et, « Dividens propria unicuique prout vult⁶: » et alia innumerabilia. Proinde, « Mirificavit omnes voluntates suas in illis⁷, » in quibus nisi in Sanctis, qui in terra sunt ejus? Si enim terra, sicut supra ostendimus, potest accipi in bono et ubi non additum est, « Ejus, » quanto magis ubi dicitur, « Terra » ejus? » Miras ergo fecit omnes voluntates suas in illis.

¹ Matth. xxvii, 25. — ² Psal. v, 13. — ³ Id. lxxii, 24. — ⁴ Jacob. i, 18. — ⁵ Psal. lxxvii, 10. — ⁶ I Cor. xii, 11. — ⁷ Psal. xv, 3.